

кону «Про освіту», в якому необхідно збільшити фінансування освітньої галузі до 10% від ВВП з державного бюджету. Крім цього, варто було б підвищити автономію ВНЗ та демократизацію їхнього самоврядування. Вищі навчальні заклади, університети мають стати центрами політичного, економічного і культурного життя України. Справжній економічний підйом і культурне зростання країни розпочнуться з підвищення ролі і місця вищої школи в житті суспільства і держави.

Література.

1. Structure of education system in Italy. [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.euroeducation.net/prof/italco.htm>
2. Higher Education in Italy [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.asie.unimelb.edu.au/italy/hegenitaly.html>
3. Higher Education in Germany [Електронний ресурс] – Режим доступу: // http://www.intstudy.com/study_abroad/livfiles/andsa4104.htm.
4. European University Institute - Germany, Academic Career Structure [Електронний ресурс] – Режим доступу: // http://www.eui.eu/Program_mesandFellowships/AcademicCareersObservatory/AcademicCareersbyCountry/Germany.aspx.
5. Higher education in Spain [Електронний ресурс] – Режим доступу: // http://www.expatica.com/es/education/higher_education/higher-education-in-spain-1896.html
6. Structure of education system in Spain [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.euroeducation.net/prof/spainco.htm>.
7. Structure of education system in France [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.euroeducation.net/prof/franco.htm>.
8. Structure of education system in Poland [Електронний ресурс] – Режим доступу: // <http://www.euroeducation.net/prof/polaco.htm>.
9. The system of higher education in Great Britain - Britannica [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/265464/higher-education/284184/The-system-of-higher-education-in-Great-Britain>.
10. Вища освіта України і Болонський процес: Навчальний посібник / За редакцією В. Г. Кременя. [М. Ф. Степко, Я. Я. Болюбаш, В. Д. Шинкарук, В. В. Грубінко, І. І. Бабин]. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 384 с.
11. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
12. Законом України від 23 березня 1996 року № 100/96-ВР. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=z0792-98>.

УДК 342.7

Лариса Новак-Каляєва

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИЦІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

© Новак-Каляєва Л.М., 2011.

Досліджуються окремі аспекти наукової розробки аргументації прав людини у науковій літературі сучасності з метою обґрунтування значення, обсягу, суті, статусу прав людини та необхідності їх дієвого захисту в практиці державотворення та державного управління, взаємозв'язку і взаємообумовленості прав людини, демократії та державного управління.

Ключові слова: права людини, демократія, демократичне державне управління, захист прав людини.

☞ Людський вимір правового статусу особи, визнання в управлінській парадигмі та практиці пріоритету загальнолюдських цінностей мають становити передумову методології формування і реалізації державної політики захисту прав та основних свобод людини в демократичному суспільстві [1, с. 94]. Ідея прав людини, сформульована ще в сімнадцятому столітті в традиції природного права, розроблена в американському Білі про права та французькій Декларації прав людини і громадянина, лише у двадцятому столітті стала дієвим міжнародним нормативним документом у сфері захисту прав людини. Людство повинне було пережити усі жахи Другої світової війни, щоб дійти згоди щодо необхідності легітимації та уведення обов'язку захисту прав людини у повсякденну практику державотворення та державного управління.

Загальна декларація прав людини, прийнята резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р., перетворила цю ідею на критерій цивільних стосунків людей, легітимності держав і формування національних і міжнародних документів і відносин у правовому та політичному контексті [2]. Усвідомлення світовою громадськістю практичної значимості захисту прав людини у її повсякденному житті не було одно-значним, одномоментним актом, натомість обумовило напружену діяльність кількох поколінь людей та міжнародних інституцій упродовж наступного півстоліття.

☞ У сучасному світі значної ваги набувають національні та міжнародні, державні та недержавні організації, що виступають проти порушення прав людини й обстоюють їхнє дотримання державами на національному та наднаціональному рівнях. Проблема захисту прав людини перестала бути тільки декларацією, здобула загальне визнання й набула глобального значення в політиці, філософії, теорії права та практиці державного управління в усьому світі, що обумовлює актуальність та основні аспекти теми.

☞ Будь-які системи ідей, наукових знань державного управління, що виконують в житті людей функцію певних теоретичних моделей управлінської діяльності, в яких... відображається істинність останньої будуються на основі певних понять, категорій, які відіграють у суспільній предметно – практичній діяльності і, зокрема в науці, роль засобу осягнення того, чи іншого предмета.

☞ Різноманітні управлінські ідеї, поняття і категорії становлять зміст управлінських знань, метою яких є, зокрема, розкриття сутності й змісту реальних управлінських відносин [1, с. 89]. Свобода, гуманність і справедливість являють собою головні критерії оцінки демократичності сучасного державного управління. Серед вітчизняних дослідників проблемами демократії, державного управління та його демократизації в сучасних умовах займалися, зокрема: В. Бакуменко, М. Гуренко, А. Колодій, П. Петровський, В. Селіванов, О. Скрипнюк, В. Цветков; серед російських авторів – В. Д. Бабкін, Ю. Лобода, В. Нерсисянц, П. Рабінович.

Постановка проблеми

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Мета

➤ Для сучасних західних досліджень проблематики прав людини характерний методологічний плюралізм, особливістю якого є теоретизування, якого не уникла жодна із галузей суспільних наук, зокрема державне управління, місцеве врядування, політична теорія, порівняльна політика, міжнародні відносини тощо. Міжнародна дискусія, зумовлена існуванням багатьох політичних інтересів на міжнародному рівні та у рамках національного політикуму щодо теорії та практики реалізації прав людини, що постійно точиться навколо адекватного розуміння поняття прав людини, засвідчує, що практично немає єдиного загальноприйнятого розуміння прав людини.

Серед політичних діячів, державних чиновників, науковців – фахівців у різних наукових галузях відсутня згода щодо того, як слід розуміти права людини. Певні розбіжності у трактуванні самої ідеї прав людини, зокрема, щодо її інтерпретації представниками неєвропейських культур, а також відсутність єдності в питаннях моралі та етики у співвідношенні з правом, свідчать про необхідність продовжувати наукову розробку цілого комплексу понять та дефініцій, концепцій та практик з метою обґрунтування значення, обсягу, самої суті прав людини та необхідності їх дієвого захисту, зокрема в умовах демократії.

Предметом постійних наукових суперечок є протиріччя між офіційною риторикою декларацій і конвенцій щодо прав людини та мірою реального реагування на них, яка є різною залежно від досвіду, традицій, рівня економічного та політичного розвитку країн. Активна філософська полеміка, що розгорнулася стосовно аргументації прав людини, особливостей розвитку та застосування традиції природного права у державотворчих процесах попередніх епох і поживилася упродовж останньої третини ХХ ст., продовжуючись дотепер, підкреслила той факт, що філософія не може самостійно впоратися з темою прав людини.

Попри філософське розуміння прав людини, останні є також правами, визначеними конкретними державами та міжнародними інтеграційними структурами. Основні права людини як гарантована законом міра свободи (можливості) особи, яка відповідно до досягнутого рівня еволюції людства в змозі забезпечити її існування і розвиток, закріплені у вигляді міжнародного стандарту як загальні та рівні для усіх людей. Ознаками основних прав людини можна вважати можливості (свободи) людини діяти певним чином або утримуватися від певних дій. Вони спрямовані на задоволення потреб, без яких вона не в змозі нормально існувати й розвиватися, оскільки обумовлені біосоціальною сутністю людини та належать їй від народження і не потребують «дозволу», у тому числі з боку держави [3].

Всезагальна природа основних прав людини обумовлює також і те, що вони не можуть бути «відібрані» за свавіллям влади держави, оскільки не «дані» нею. Отже – це природні невідчужувані права. Крім цього, вони не обмежуються територією держави, отже, є поза територіальними, і не залежать від національної належності людини, тобто є наднаціональними: вони належать людині вже тільки тому, що вона є людиною, та походять від природи людини.

Основні права людини покликані формувати та підтримувати в ній почуття власної гідності та індивідуальності.

Певною мірою права людини залежать від можливостей суспільства, зокрема щодо можливостей їх здійснення. Від рівня економічного, політико-соціального,

духовно-культурного розвитку суспільства залежить міра його реакції на запити в царині дотримання та захисту прав людини, хоча зрозуміло, що рівень розвитку суспільства не залишається незмінним, так само, як і потреби самої людини.

Значною мірою права людини мають правовий характер, оскільки їх внесено до законодавчих актів, які створені в межах держави і на міжнародному рівні. Визнання, дотримання, охорона і захист державами основних прав людини, закріплених на міжнародному рівні, є свідченням про те, що вони стали не лише об'єктом міжнародного регулювання, але й міжнародними стандартами.

Неоднозначним сьогодні є розуміння прав людини щодо їхнього статусу. Питання про те, чи вони є моральними, чи юридичними правами, чи правами міжнародного права, – викликає зіткнення суперечливих позицій в теорії права, теорії демократії та теорії міжнародної політики. Розуміння політичного сенсу захисту прав людини, на думку Г. Логманна, перебуває в юридичній площині, при цьому загальні характеристики прав людини тлумачаться значно більшою мірою як юридичні права, тоді як моральне розуміння прав переважно виконує лише допоміжну функцію [4, с. 62].

Важливим аспектом дослідження прав людини в контексті методологічного плюралізму є їх універсальність. Розглядаючи універсальне розуміння прав людини, О. Гьоффе зауважує, що попри свою універсальність, права людини завжди зберігають приналежність до певної культури та епохи, адже будь-яка теза може мати універсальне значення лише в межах однієї культури, наприклад всередині західних правових суспільств, можливо, навіть, всередині однієї держави, кожен громадянин якої наділений основними правами [5]. Однак, навіть якщо людина живе за межами західної правової культури і визначеного часу, вона має бути наділена певними правами лише тому, що є людиною. Проблема, таким чином, виходить на рівень міжкультурної та надчасової значущості. Вимогу щодо культурно нейтральної, або ж міжкультурної аргументації слід відділяти від суперечок навколо економічних передумов, адже права людини існують незалежно від умов господарювання, від особливостей політичного устрою і потребують певного універсального правового захисту.

Теоретично конституційна держава, за Г. Еллінеком, акцентує три види суб'єктивних суспільних прав. Особисті свободи, тобто вимоги суб'єктивних прав щодо правопорядку та державного устрою, обумовлює *status negativus* (негативні свободи), що охоплюють перед усім права на самооборону проти насильницьких дій держави чи окремих осіб; *status activus* (позитивні права участі), – що передбачають права на участь у здійсненні народовладдя та стосуються формування політичної та суспільної думки і волі, та *status positivus* (соціальні права частки) – що виступають як утілення вимог громадян до свого суспільства та забезпечують надання рівних та гідних умов життя [6].

Права людини мають бути значущими для всіх людей, тож, універсальними, значущими для всіх рівною мірою, тож, егалітарними, і жодна людина не може бути їх позбавлена, отже, вони мають бути категоричними. Г. Ломанн виділяє три різні типи позицій у традиції прав людини, кожна з яких акцентує одну з класифікованих за змістом груп прав людини стосовно інших і кожна з яких має свої сильні та слабкі сторони:

Класично-ліберальний підхід до прав людини, що спирається на концепцію природного права Дж. Локка

та погляди І. Канта, тлумачить права людини передусім як рівні негативні свободи всіх, що обґрунтовані морально як переддержавні права. Вони уможливають і забезпечують права участі та частки, оскільки для їхнього забезпечення достатньо лише негативних зобов'язань з боку держави та окремих індивідів. Класична ліберальна точка зору захищає індивідуальні свободи, причому свобода тлумачиться як неперешкоджання з боку інших.

Республіканський підхід до прав людини, що походить від Ж.-Ж. Руссо, головний акцент ставить на позитивних правах участі. Він ґрунтується на концепції спільних благ і проголошує, що лише позитивне зобов'язання всіх брати участь у формуванні загального волевиявлення забезпечує рівні негативні свободи та соціальні права частки для всіх.

Соціалістичний підхід до прав людини наголошує на тому, що саме рівні соціальні права частки для всіх являють собою основний зміст прав людини, і негативні свободи та позитивні права участі заслуговують певної уваги лише за умови їхнього дотримання. Цей підхід ґрунтується на антропологічній теорії суспільної природи людини [4].

Дж. Ролз, формулюючи так звані принципи справедливості, актуальні у нинішніх дискусіях навколо ймовірності та результативності захисту прав людини, визначив суб'єктивні права як такі, що обумовлюють основні права громадянина, який належить до певного правового поля та державного устрою. Проте людина тільки тому, що вона людина, висуває вимоги на «вроджені права», а це означає – права людини мають претензію на існування незалежно від держави, хоча така незалежність є ілюзорною.

Отже, під правами людини слід розуміти права, що належать людині як людині, тоді як під основними правами (в німецькій традиції) – елементарні права кожного громадянина держави. У такому понятті прав людини відтворений сучасний погляд на природне право, згідно з яким ідеться про вимоги, які є первинними вимогами, що люди ставлять одне до одного.

Держава, як втілення суспільної влади, щодо прав людини отримує від суспільства разом з легітимацією завдання сприяти їх реалізації, тобто гарантувати їх. Обґрунтування права, що належить людині, як такої, обумовлює відмову від усіх групових, культурних і специфічних для певних епох уявлень про людину, так званих образів людини, і лежить у площині саме універсального поняття людини, незалежного від культурних особливостей, зберігаючи право на своєрідність та самобутність. Права та відповідні обов'язки визначаються в рамках певної (моральної чи юридичної) системи норм [4, с. 61].

Сучасна постмодерна дискусія в умовах радикального плюралізму, проповідуваного, зокрема Ж.-Ф. Ліотаром, П. К. Файєрабендом, Р. Рорті, у світлі прав людини намагається виробити позицію, щодо шляхів збереження соціального розмаїття, хоча розмаїття заради самого розмаїття втрачає сенс та соціальну значимість. Одним з напрямів наукової думки в галузі прав людини є надмірна історизація. Обмеження щодо багатоманіття та неоднорідності, припущення надісторично значущих умов людського буття поєднуються з відмовою від будь-якої нормативності, що межує з хаосом. Права людини вимагають захисту як в умовах радикальної плюралізації, так і у випадку радикальної історизації [5].

Практика державотворення сучасних демократій, зокрема Німеччини, стоїть на морально-природноправовій позиції щодо прав людини, отже, підтверджує

думку Ю. Габермаса, що всі люди мають бути наділені основними правами: політичне розроблення демократичного державного громадянства, що не прагне ізоляції, може стати шляхом до формування статусу світового громадянства, а державне громадянство і світове громадянство здатні утворити певний континуум [7].

Отже, вимоги прав людини є універсальними за своєю суттю та актуальними щодо того суспільного резонансу, що викликають їх порушення, особливо в сучасному демократичному світі.

Створена упродовж останнього півстоліття інфраструктура захисту прав людини об'єднує авторитетні міжнародні організації, які, попри свій незаперечний авторитет у всьому світі, нездатні забезпечити дотримання прав людини ані на національному рівні – в окремих державах, ані у стосунках між націями. За нинішніх умов перспективи співпраці всіх держав задля подолання глобальних проблем захисту прав людини стикаються зі значними перешкодами, зокрема в особі національних урядів, які їх і порушують. У таких випадках виправлення ситуації, надання допомоги потерпілим від сваволі власних урядів здебільшого виявляється справою інших держав, які висловлюють готовність таку допомогу надавати. Серед засобів міжнародного впливу в таких ситуаціях – готовність запропонувати допомогу та захист людям, які цього потребують, через дипломатичне втручання або через надання притулку, і застосування санкцій для того, щоб спонукати відповідні уряди до поваги до прав людини. Застосування проти держав, що порушують права людини стосовно власних громадян або іноземців, санкцій, діапазон яких може сягати від актів політичного відмежування до заходів економічного бойкоту та військових інтервенцій, переважно націлені на те, щоб спонукати держави до поваги до прав людини взагалі. Доля окремих людей, що потребують захисту, тут відходить на задній план з огляду на різницю масштабу втручання та можливої протидії, адже урядова діяльність «у відповідь» може, як вирішити проблему, так і загострити її. Міждержавні санкції у гіршому випадку можуть призвести до ескалації взаємних погроз та потужних конфліктів.

Дискусія щодо практичного запровадження та реалізації прав людини, необхідних заходів у національній і міжнаціональній площинах, які б забезпечили їхню значущість, включаючи питання втручання спільноти держави чи окремих її членів з метою боротьби з випадками нехтування правами людини, є політичною внаслідок взаємозв'язку і взаємообумовленості прав людини та демократії. Демократія як форма державного устрою і урядування є обов'язковою вимогою прав людини, а також обов'язковою передумовою їхнього практичного втілення. Необхідний зв'язок між правами людини та демократією є органічною частиною засадничих документів діючих демократій. Наприклад, французька Декларація прав людини і громадянина 1789 р., крім проголошення прав людини, головною метою державного устрою вважала забезпечення цих непорушних прав, та, проголошуючи принцип суверенітету, вимагала, щоб обмеження індивідуальної свободи не могло бути здійснене інакше, ніж тільки через закони, прийняті самими громадянами або обраними ними представниками. Отже, вже тоді, коли народився цей документ, зв'язок між правами людини та демократією визнавався за необхідний та взаємообумовлений.

Е.-В. Бьокенфьорде, розмірковуючи про теоретично-систематичний зв'язок між правами людини та демократією, зауважив, що у взаємозв'язку прав людини

та демократії остання має бути реалізована незалежно від соціально-культурних, історичних і політичних умов, оскільки виступає необхідною вимогою прав людини та умовою їх захисту [4, с. 165].

Демократія як форма держави та врядування являє собою таку форму самовизначення та самоврядування народу, зміст якої полягає у можливості громадян не тільки легітимізувати владу, а й контролювати її конкретне здійснення. Дотримання прав людини демократичною державою можливе лише за умови, коли беззаперечними моральними переконаннями кожної людини, зокрема будуть: визнання за іншою людиною її рівних політичних життєвих прав навіть за умови повного неприйняття її політичних переконань; відкритість аргументації та здатність до компромісу; незаперечна повага до демократичних правил, зокрема, що стосується рівних шансів здобуття влади та лояльності щодо рішень більшості, якщо останні не ставлять під сумнів принципи демократії; готовність приймати політичні рішення не самостійно та виходячи з власних інтересів, а виходячи зі спільних інтересів усіх, в які можуть і мають бути інтегровані й індивідуальні або групові інтереси, якщо це продиктовано доцільністю та необхідністю.

Такі етичні вимоги та способи дії належать до обов'язкових принципів організаційного устрою демократії, і лише за умови їх дотримання можливі існування та реалізація демократії. За відсутності цих передумов демократія як форма політичного устрою не є ані життєздатною, ані функціонально спроможною. Взаємозв'язки демократії з правами людини досліджували, серед інших, Р. Алексі, П. Коллер. Останній, зокрема вважає, що демократія не розглядається як необхідна частина забезпечення прав людини, оскільки не існує загальнозначимого права людини на демократію як форму політичного устрою [4].

Форми політичного устрою важливі не самі по собі, оскільки вони мають слугувати досягненню певних цілей. Насамперед ідеться про гарантування безпеки, права та свободи людей, що живуть разом цим устроєм. Форми політичного устрою у їх конкретній визначеності не є «самоціллю», а засобами досягнення мети, формами об'єднання людей, що живуть за певних соціально-культурних та політичних умов. Загальна можливість участі в ухваленні політичних рішень через загальне, рівне та вільне виборче право і засновані на ньому демократичні структури волевиявлення не можуть бути предметом категоричної та універсальної вимоги без врахування подальших результатів, просто виходячи з послання на людську гідність і право людини. Р. Алексі вважає, що предметом дискусії може бути питання, чи можна за наявності передумов життєздатності та функціональної спроможності демократії говорити про право людини на встановлення демократії [4, с. 35].

Демократія в кінцевому результаті втілюється засобами державного управління, яке Ч. Дж. Фокс та Г. Т. Мілер трактують як «процедурну демократію електорального типу». Автори провідних теорій державного управління шукають можливості, за умови послаблення залежності від сукупних політичних інтересів, досягти одночасно громадської незалежності та адміністративної ефективності [8, с. 317].

Таким чином, сучасна політична реальність багатьох країн «новітньої демократії» вже не є однією з бюрократично структурованих груп інтересів, що організують раціональні преференції індивідів для того, щоб сприяти їхній реалізації політично відповідальними урядовими агентствами, натомість

вона у багатьох своїх проявах є «гіперреальністю» [9, с. 87], тобто «уявною реальністю», «імітацією», втіленою лише у декларації, програми, наміри влади та широкий спектр передвиборної реклами. Захист прав людини у такому випадку стає також «уявним», що підтверджують численні випадки їх порушення в більшості країн світу.

Теза В. Цветкова про те, що кризовий стан нашого суспільства свідчить про відсутність... у державному управлінні справжньої і послідовної демократії [1, с. 425–426] – не втрачає актуальності, а необхідність подальших наукових пошуків цієї теми як у теоретичних, так і у практичних її аспектах, не викликає сумнівів.

Література.

1. Державне управління і політика: Монографія / Цветков В. В., Селіванов В. М., Скрипнюк О. В. – К.: Видавництво Абрис», 2006. – 312 с.
2. Всеобщая декларация прав человека Принята и провозглашена в резолюции 217 А (III) Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 1948 года – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://vuzlib.net/beta3/html/1/11993>.
3. Скакун О. Ф. Основні права людини і громадянина. Міжнародні стандарти в галузі прав людини // Теорія держави і права – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vuzlib.net/beta3/html/1/11993>.
4. Філософія прав людини [Текст]: переклад з німецької / ред.: Штефан Госепат, Георг Ломанн. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
5. О. Гьоффе «Трансцендентальний обмін – фігура легітимізації прав людини?» // «Філософія прав людини». – С. 30–34.
6. Еллинек Г. Декларация прав человека и гражданина. Пер.с нем. и ред А. Э. Вормса. – 2-е изд. – М.: Тип. Т-ва И. Д. Сытина, 1905. – 88 с.
7. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. – М.: Наука, 1992. – 176 с.
8. Фокс Ч. Дж., Мілер Г. Т. Постмодерне державне управління // Енциклопедія постмодернізму / За ред. Вінквіста та В. Тейлора; пер. з англ.. В. Шовкун; наук. Ред. пер. О. Шевченко. – К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. – 503 с.
9. Ж. Бодрийяр «Симулякры и симуляции» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://existencia.livejournal.com>.

УДК 351(477)«16»

Олександр Олійник

БАЗОВІ ПОНЯТТЯ ТРАДИЦІЇ ВРЯДУВАННЯ В ПЕРІОД КОЗАЧЧИНИ

Досліджуючи актуальні суспільно-політичні трансформації слід пам'ятати, що окремі поняття набувають різних значень в залежності від епохи та теоретичного підходу в рамках якого їх розглядають. Тому задля максимально об'єктивного розуміння суспільно-політичних процесів, що протікали в українському суспільстві в ранньомодерний період і були їх руйнівними силами, слід звернути увагу на реальне

© Олійник О.Л., 2011.